

LENKŲ ŠVIETIMAS LIETUVOJE – TAUTINĖS TAPATYBĖS IŠSAUGOJIMO ŠALTINIS PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Irena Miklaševič

ABSTRACT

Presented here research studies are based on source materials point at the importance of education in mother tongue to Poles inhabiting Lithuania in preserving their national identity. At the same time they disprove the thesis about the polonization of Vilnius region, which allegedly took place during the Soviet period as a result of the government's permission for the existence of schools teaching in Polish. The percentage of students receiving education in the Polish language was always lower than the percentage of Poles inhabiting Lithuania. However, the process of russification was pressed in Vilnius region, which was stopped by regaining of the independence by Lithuania. Poles, who won the right to education in mother tongue in 50-ties, in independent Lithuania opted for a traditional model of school with education in mother tongue as well. More and more students were receiving education in schools teaching in Polish, also the number of school leavers continuing studies at universities was increasing.

KEY WORDS: education, school, the period after the World War II, Polish schools in Lithuania, national identity, mother tongue, Vilnius region, Poland, Lithuania.

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje bandysime atskleisti sovietų valdžios nuostatas Vilnijos švietimo klausimu bei pokyčius, kurie įvyko po 1990 metų, kai Lietuva atgavo nepriklausomybę. Šiandien, kai Lietuva bei Lenkija įeina į bendrą erdvę Europos Sąjungoje ir abiejų valstybių piliečiai (neatsižvelgiant į jų susitapatinimą su viena ar kita tauta) yra visateisiai europiečiai, atsirado galimybė pradėti visus mokslinius reikalavimus atitinkančius nuo amžių gyvenančių Lietuvoje įvairių kultūrų bei tautybių, taip pat ir lenkų, tapatybės išlaikymo istorinius tyrimus. Susitelksime ties gimtosios kalbos, o visų pirma ties mokymo gimtąja kalba vaidmeniu. Žinoma, kad Lietuvoje tiek sovietiniu laikotarpiu, tiek ir dabar išliko mokyklų, kuriose dėstoma lenkų kalba. Šis faktas yra vertinamas nevienareikšmiškai: visuomenėje sklando kai kurių mokslininkų paskleista tezė, kad sovietiniu laikotarpiu buvo tęsiamas Vilnijos krašto lenkinimas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: švietimas, mokykla, laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo, lenkų mokyklos Lietuvoje, tautinis identitetas, gimtoji kalba, Vilniaus regionas, Lenkija, Lietuva.

*Dr. Irena Miklaševič, Vytautas Magnus University in Kaunas
Czesław Miłosz Centre for Slavic Studies
Laisvės square 53, Room 205, LT-44246 Kaunas, Lithuania
E-mail: irena.mik@delfi.lt*

Lenkų, kurie po Antrojo pasaulinio karo liko Lietuvoje, tautinės tapatybės analizė vis dar laukia savo tyrinėtojų dėmesio. Nei lietuvių, nei lenkų istoriografijoje nerasime visa apimančių studijų, kurios aptartų šią problemą. Iš dalies tai galima paaiškinti tuo, kad po Antrojo pasaulinio karo tiek Lietuva, tiek ir Lenkija prarado savo nepriklausomybę. Lietuva buvo inkorporuota į TSRS sudėtį, Lenkija atsidūrė sovietinės įtakos zonoje ir tapo vadinamosios „liaudies demokratijos“ šalimi. Abiejose šalyse marksizmas-leninizmas tapo dominuojančia ideologija. Jis skelbė, kad socialistinėje sistemoje visi tautiniai konfliktai išnyksta. Remiantis nomenklatūrine „socialistinio internacionalizmo“ nuostata oficialiuose dokumentuose ir spaudoje demonstruota tautų brolybė; lenkų bei lietuvių santykių vaizdavimas nebuvo išimtis. Ligi tol buvę antagonizmai ir neigiamos nuostatos savo kaimynų atžvilgiu abiejų kraštų – Lenkijos Liaudies Respublikos ir Lietuvos TSR – valdžios sluoksniuose buvo laikomi praėjusios epochos reliktais¹. Vilnius tapo Lietuvos TSR sostine, len-

¹ Laikraštis „Tiesa“ – Lietuvos komunistų partijos organas – 1945-01-25 paskelbė Lietuvos TSR Komisarų tarybos ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos kreipimąsi į Laikinąją vyriausybę bei Lenkijos tautinę

kams buvo liepta „evakuotis“ į socialistinę Lenkiją. Manoma, kad tokiu būdu problema buvo išspręsta, nebeliko prasmės į ją gilintis. Lietuvių ir lenkų, Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykių problema, kaip žinoma, vėl paaštrėjo vadinamosios „perestroikos“ laikais bei XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje, kai buvo kuriami nepriklausomos Lietuvos valstybingumo pagrindai. Šiandien, kai Lietuva ir Lenkija įeina į bendrą erdvę Europos Sąjungoje ir abiejų valstybių piliečiai (neatsižvelgiant į jų susitapatinimą su viena ar kita tauta) yra visateisiai europiečiai, atsirado galimybė pradėti visus mokslinius reikalavimus atitinkančius nuo amžių gyvenančių Lietuvoje įvairių kultūrų bei tautybių, taip pat ir lenkų, tapatybės išlaikymo istorinius tyrimus.

Trumpame straipsnyje neįmanoma aptarti visų veiksmų, kurie lemia tautinės tapatybės išsaugojimą. Susitelksime ties gimtosios kalbos, o visų pirma ties mokymo gimtąja kalba vaidmeniu. Žinoma, kad Lietuvoje tiek sovietiniu laikotarpiu, tiek ir dabar išliko mokyklų, kuriose dėstoma lenkų kalba. Šis faktas yra vertinamas nevienareikšmiškai: visuomenėje sklando kai kurių mokslininkų paskleista tezė, kad sovietiniu laikotarpiu buvo tęsiamas Vilnijos krašto lenkinimas (Garšva 2002:265–286). Šiame straipsnyje bandysime atskleisti sovietų valdžios nuostatas Vilnijos švietimo klausimu bei pokyčius, kurie įvyko po 1990 metų, kai Lietuva atgavo nepriklausomybę.

Tautinė padėtis

Lietuvoje dominuoja lietuviai, tautinės mažumos Lietuvoje neviršija kelių procentų, tačiau jų pasiskirstymas skirtinguose šalies regionuose nėra tolygus: Klaipėdos apskrityje lietuviai sudaro 84,2 proc., Utenos apskrityje – 77,1 proc., tuo tarpu Vilniaus apskrityje šis nuosimtis siekia vos 54,9 proc. (Kasatkina, Leončikas 2003:38). 1 ir 2 lentelėse pateikta kiekybinė ir santykinė Lietuvos tautinių grupių sudėtis. Duomenys yra parengti remiantis gyventojų surašymais.

1 lentelė. Lietuvos tautinė sudėtis (tūkst.)

Tautybė / Metai	1959	1970	1979	1989	2001
Iš viso	2711,4	3128,2	3391,5	3674,8	3484,0
Lietuviai	2150,8	2506,8	2712,2	2924,3	2907,3
Lenkai	230,1	240,2	247,0	258,0	235,0
Rusai	231,0	268,0	303,5	344,5	219,8
Baltarusiai	30,3	45,4	57,6	63,2	42,9
Ukrainiečiai	17,7	25,1	32,0	44,8	22,5
Žydai	24,7	23,6	14,7	12,4	4,0

Šaltinis: Kasatkina, Leončikas 2003:39.

2 lentelė. Lietuvos tautinė sudėtis (proc.)

Tautybė / Metai	1959	1970	1979	1989	2001
Lietuviai	79,3	80,1	80,0	79,6	83,45
Lenkai	8,5	7,7	7,3	7,0	6,74
Rusai	8,5	8,6	8,9	9,4	6,31
Baltarusiai	1,1	1,5	1,7	1,7	1,23
Ukrainiečiai	0,7	0,8	0,9	1,2	0,65
Žydai	0,9	0,8	0,4	0,3	0,12

Šaltinis: Kasatkina, Leončikas 2003:40.

krašto tarybą, kuriame deklaruota abiejų tautų draugystė, 1945-04-03 „Tiesa“ paskelbė Lenkijos darbininkų partijos Varšuvos padalinio konferencijos kreipimąsi į Lietuvos TSR vyriausybę (Požarskis 1984:16–17).

Iš statistinių duomenų matyti, kad iki 1989 metų visų tautinių grupių atstovų (išskyrus žydus) skaičius augo. Tačiau lygindami 2001 ir 1989 metų duomenis matome, kad 124,7 tūkst. (36,2 proc.) sumažėjo rusų, 22,3 tūkst. (49,8 proc.) – ukrainiečių, 20,3 tūkst. (32,1 proc.) – baltarusių ir 8,4 tūkst. (net 67,7 proc.) – žydų tautybės gyventojų (Surašymas... 2002:12). Lietuvių skaičius sumažėjo dėl demografinio nuosmukio ir emigracijos, o lenkų visų pirma dėl nepalankios demografinės situacijos. Tuo tarpu daugeliui rusų ir vadinamųjų rusakalbių (ukrainiečių, baltarusių) buvo sunku atrasti savo vietą naujomis sąlygomis, pavyzdžiui, susitaikyti su tautinės mažumos statusu ir tuo, kad jie nebeprisitaikė dominuojančiai tautai, kaip tai buvo TSRS laikais. Šie žmonės emigravo iš Lietuvos dar praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje.

Sovietinis laikotarpis

Sovietiniai įstatymai garantavo galimybę mokytis gimtąja kalba. Tačiau tai nereiškė, kad visos tautos gali ja pasinaudoti. Dažniausiai privilegijuotą statusą įgaudavo rusų bei gimtoji respublikos gyventojų kalba. Inkorporavus Lietuvą į TSRS sudėtį jai buvo suteiktas tautinės respublikos statusas, todėl rusinimo politikos padariniai čia buvo palyginti neskaudūs. Vis dėlto visai sovietų sistemai būdingi procesai atsispindėjo ir Lietuvoje. Pirmaisiais pokario metais sovietų valdžia buvo užsiėmusi komunistinio režimo diegimu ir įtvirtinimu, todėl paliko tam tikrą religinės ir tautinės laisvės liekanų. Šalia lietuviškų ir rusiškų mokyklų Lietuvoje tam tikrą laiką veikė ir lenkų, baltarusių bei žydų mokymo įstaigos. 1948–1953 – tai Stalino diktatūros, masinių represijų ir kolektyvizacijos metai. Kaip tik tuo laiku Lietuvoje buvo suformuotas švietimo sistemos modelis, kuris su nedideliais pokyčiais išliko iki pat Lietuvos atsiskyrimo nuo TSRS. Šio modelio esmę sudarė nuo 7-ojo dešimtmečio pradėtas švietimo sistemos rusinimas.

Po Jaltos konferencijos, nustačiusios pokarinės Europos valstybių sienas, lenkai, visų pirma gelbėdamiesi nuo masinių areštų (nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. gruodžio NKGB areštavo 10 384, o NKVD – 1734 lenkų tautybės asmenis, o tai sudarė 23 proc. visų Lietuvoje įvykdytų areštų) (Anušauskas 1996:215), skubėjo iš Lietuvos išvykti į Lenkiją, pasinaudodami vadinamąja lenkų tautybės gyventojų evakuacija. Lietuvos TSR vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 1945–1947 metais į Lenkiją išvyko 171 158 asmenys, tarp kurių buvo 168 882 lenkai, 2284 žydai ir 25 kitų tautybių atstovai². Vilniaus gyventojai sudarė daugiau nei pusę visų išvažiuojančiųjų (Czerniakiewicz 1987:83; taip pat: Stravinskienė 2005; Квятковский 2003:213–234). Išvažiavo beveik visi inteligentai. 1956–1958 metais, pasirašę atitinkamas LLR ir LTSR sutartis, iš Lietuvos išvyko dar 42 181 asmuo. Keli šimtai asmenų išvyko į Lenkiją gavę visas. Nuo 1945 iki 1959 m. balandžio 25 d. iš Lietuvos į Lenkiją išvyko 213 934 asmenys³. Lenkams išvykus iš Vilniaus, kur jie 1945 m. sudarė 80 proc. visų Lietuvos sostinės gyventojų (Juodpusis 1996:64), mieste laipsniškai apsigyveno iš viso krašto atvykę lietuviai ir iš TSRS gilumos atvažiavę rusai. Lenkai, kurie į miestą kėlėsi iš priemiesčio kaimų, Vilniuje tapo mažuma. Pirmasis po karo 1959 m. įvykęs oficialus gyventojų surašymas parodė, kad Vilniuje gyveno 44,8 tūkst. lenkų (t. y. apie 20 proc.), apie 50 proc. – lietuvių ir apie 20 proc. – rusų. Lenkai daugiausia gyveno miesto pakraščiuose ir buvo neturtingiausia ir prasčiausiai išsilavinusi grupė (Eberhard 1995:110). Tuo tarpu Vilniaus krašte lenkai ir toliau dominavo.

² Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 152–153.

³ 25 IV 1959 A. Gailevičiaus raštas, dok. cit., l. 153.

Iki 1948 m. Vilniuje ir Vilniaus krašte veikė mokyklos, kuriose buvo dėstoma lenkų kalba. Tai, kad lenkų mokyklų Vilniuje klausimą valdžia laikė neišspręsta problema, liudija įvairūs Vilniaus rajono valdininkų dokumentai, kurie buvo siunčiami į Švietimo ministeriją, Ministrų Tarybą ir LKP(b) Centro Komitetą. 1947 m. balandžio 3 d. Vilniaus rajono švietimo skyriaus viršininko ataskaitoje aukščiau išvardytoms institucijoms tarp kitų sunkumų, su kuriais susiduria švietimo skyrius, pabrėžiama ir tai, kad lenkų mokyklos kėlė daugiausia problemų ir kad su šiomis problemomis tuo metu nebuvo galima susitvarkyti⁴. Problemų sąrašė buvo įrašytas mokytojų ir lenkiškų vadovėlių stygius. Iš 15 589 Vilniaus rajono mokinių 12 107 lankė lenkiškas, 2305 – rusiškas ir 1177 – lietuviškas mokyklas. Pedagogų personalą sudarė 109 lietuviai, 102 rusai ir 123 lenkai. Tačiau tik 15 iš jų turėjo aukštojo mokslo diplomą, o 199 nebuvo baigę net vidurinės mokyklos. Tokia padėtis susiklostė dėl to, kad per paskutinius dvejus metus daugiau kaip 400 mokytojų išvyko į Lenkiją. Dauguma iš jų buvo baigę aukštąsias mokyklas. Jų vietą užėmė tokiam darbui nepasirengę nekompetingi ir lenkų kalbos nemokantys asmenys.

Lenkų mokyklose nebuvo mokoma kai kurių dalykų: istorijos, geografijos, nebuvo vadovėlių gimtąja kalba⁵. Lenkų mokyklų problema buvo aptarinėjama ir įvairaus lygio partinėse instancijose. 1947 m. birželio 13 d. nutarimą šiuo klausimu priėmė Vilniaus rajono LKP(b) komiteto biuras⁶. Šiame dokumente teigiama, kad 50-tyje lenkiškų mokyklų dirba 113 mokytojų, kurie nemoka lenkų kalbos. Darbui mokyklose, kuriose dėstoma lenkų kalba, reikėjo 123 pedagogų. Kad būtų parengti mokytojai lenkiškoms mokykloms, minėtas biuras siūlė sukurti specialią grupę Mokytojų seminarijoje arba papildomą pedagoginio profilio klasę lenkų gimnazijoje; be to, atostogų metu surengti trumpus parengiamuosius kursus, kuriuose dalyvautų 60 būsimų lenkiškų mokyklų mokytojų, užtikrinti vadovėlių tiekimą į šias mokyklas, parengti lenkų kalbos mokymo programas ir t. t. Lenkiškų mokyklų klausimas buvo iškeltas ir aukščiausioje partinėje instancijoje, netgi buvo priimtas specialus nutarimas. 1947 m. liepos 4 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą „Apie lenkiškas mokyklas Lietuvos TSR“, kurį pasirašė tuometinis CK sekretorius Antanas Sniečkus. Šiame nutarime LTSR švietimo ministerijai buvo pavesta Trakų mokytojų seminarijoje 1947–1948 mokslo metais suburti lenkišką 30 asmenų grupę; tiek pat asmenų turėjo pradėti mokslus Vilniaus 5-osios gimnazijos pedagoginio profilio klasėje; 90 mokytojų turėjo persikvalifikuoti mėnesio trukmės vasaros kursuose. Partijos apskričių komitetai Trakuose, Vilniuje ir Švenčionyse turėjo padėti šiuos planus realizuoti; taip pat nutarta prašyti VKP(b) CK, kad šis tarpininkautų tiekiant vadovėlius iš Ukrainos⁷. Partijos nubrėžtas gaires turėjo vykdyti Švietimo ministerija, kuriai tuomet vadovavo Juozas Žiugžda. Ši institucija labai nenoriai dalijo leidimus kurti lenkiškas mokyklas. Tokią padėtį iliustruoja Švenčionyse gyvenusių tėvų skundas LKP(b) CK. Šiame skunde jie teigė, kad Švietimo ministerija neleido lenkiškoje mokykloje sukurti 5-os klasės, nors rajono švietimo administracija tokį sutikimą buvo davusi⁸. Ministro požiūri į lenkiškas mokyklas rodo jo pasiūlymai, kaip reikėtų spręsti susidariusias problemas. Lietuvos TSR švietimo ministerijos duomenimis, 1947–1948 mokslo metais veikė 217 pradinių mokyklų, 7 progimnazijos ir 1 gimnazija, kuriose buvo dėstoma

⁴ LYA, f. 1771, ap. 10, b. 558, l. 33–35.

⁵ Ibid. l. 34.

⁶ LYA, f. 1771, ap. 10, b. 555, l. 27–30.

⁷ LYA, f. 1771, ap. 10, b. 147, l. 28.

⁸ Lenkiškų pradžios mokyklų Švenčionyse ir Švenčionėliuose tėvų komitetų pareiškimas LKP(b) CK mokyklų skyriui, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 558, l. 14.

lenkų kalba. Šiose mokyklose mokėsi 20 921 mokinys, dirbo 468 mokytojai⁹. Vadovėliai į Lietuvą atkeliavo iš Ukrainos – Lvovo, kuriame veikė lenkiškos mokyklos. Gaunamų vadovėlių skaičius nepatenkino poreikių, todėl Lietuvos TSR švietimo ministras Juozas Žiugžda 1948 m. balandžio 30 d. datuotoje pažymoje LKP(b) Centro komitetui rašė:

Švietimo ministerija siūlo, kad nuo kitų mokslo metų laipsniškai būtų mažinamas lenkiškų mokyklų skaičius, o šios mokyklos, atsižvelgiant į tėvų pageidavimus, būtų performuojamos į rusiškas arba lietuviškas mokyklas¹⁰.

Toks, anot ministro, „laipsniškas“ lenkiškų mokyklų pertvarkymas į rusiškas ar lietuviškas mokyklas 1949–1950 mokslo metais atnešė tokius rezultatus: Vilniaus krašte mokėsi 46 337 vaikai, iš kurių 23 342 buvo lenkai; veikė 467 mokyklos, iš jų – 381 pradžios mokykla (154 mokyklose mokyta lietuvių kalba, 227 – rusiškai), 74 septynmetės (32 lietuviškos, 42 rusiškos), 12 vidurinių (5 lietuviškos, 7 rusiškos). Lenkiškų mokyklų jau nebebuvo. Lenkų kalbos, kaip dėstomojo dalyko, mokyta 56 pradžios ir 6 septynmetėse rusiškose mokyklose bei 2 lietuviškose septynmetėse¹¹.

Vilniaus rajono partijos komiteto sekretorius pažymoje LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir Lietuvos TSR Ministrų tarybos pirmininkui M. Gedvilui 1950 m. sausio 8 d. rašė apie nerimtą Lietuvos TSR švietimo ministerijos požiūrį į Vilniaus krašto mokyklų poreikius. Dokumente rašoma, kad Vilniaus regione iš 15 tūkst. vaikų per 12 tūkst. yra lenkai, todėl „neoficialūs“ bandymai lenkiškas mokyklas pertvarkyti į lietuviškas (93 mokyklos) ir rusiškas (115 mokyklų) sukėlė tėvų protestus¹². Todėl rajono partijos komitetas pasiūlė Švietimo ministerijai 83 mokyklose įvesti lenkų kalbos, kaip atskiro dėstomojo dalyko, mokymą, o daugumą mokyklų paversti mokyklomis su *dėstomąja rusų kalba*, nes šią kalbą vaikams lengviau išmokyti.

Partijos Centro komitetą Vilniuje 1950 m. vasario 20 d. pasiekė Vilniaus rajono partijos komiteto biuro „visiškai slaptas“ nutarimas. Partijos nariai siūlė taip reorganizuoti rajone esančias mokyklas, kad jame būtų: 124 rusiškos ir 12 lietuviškų pradžios mokyklų; 23 rusiškos septynmetės ir 1 lietuviška. 70 mokyklų siūlyta mokyti lenkų kalbos kaip atskiro dalyko. Taip pat priminta, kad Švietimo ministerija dar nepasirūpino lenkų kalbos mokymuisi skirtais vadovėliais¹³. Kartu su šiuo dokumentu buvo pateiktas sąrašas mokyklų, kuriose „reikėjo įvesti mokymą rusų kalba“ (147), 13 mokyklų palikta dėstyti lietuvių kalba¹⁴.

Galėtų atrodyti, kad Vilnijos lenkiškų mokyklų klausimas aukštesiose institucijose buvo išspręstas visiems laikams, tačiau tam sutrukdė lenkų tėvų atkaklumas. Beatodairiškas lenkiškų mokyklų vertimas lietuviškomis ar rusiškomis, kuriose, kaip liudija dokumentai, nebuvo mokoma lenkų kalbos, išprovokavo masinius tėvų protestus. Skundai keliavo ir į Vilnių, ir į Maskvą. Pasitaikydavo atvejų, kad tėvai nebeleisdavo vaikų į mokyklas (Srebrakowski 2000:147–174; Mikłaszewicz. 2002:11–20). Mokyklų klausimas pasiekė Kremlių. Pagrindiniame partijos susirinkime draugams iš Lietuvos buvo liepta imtis spęsti lenkų mokyklų problemą. Buvo sušauktas LKP(b) CK biuro posėdis, kuris įvyko 1950 m. spalio 1 d. Tuomet laimėjo Maskvos pozicija ir buvo liepta atidaryti lenkiškas mo-

⁹ Duomenis apie lenkiškas mokyklas 1947–1948 mokslo metų pradžioje parengė Lietuvos TSR Švietimo ministerijos Pradžios ir vidurinių mokyklų skyriaus vedėja Petrauskaitė. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 482, l. 25.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Purvinio B. pažyma apie lenkų tautybės mokinių mokymą LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai. LYA, f. 1771, ap. 92, b. 4, l. 223–225.

¹² LYA, f. 1771, ap. 92, b. 4, l. 247–249.

¹³ Ibid. l. 255–257.

¹⁴ Ibid. l. 258–263.

kyklas (Srebrakowski 2000:109–110). Vilniaus krašte su perdėtu uolumu pradėta organizuoti švietimą lenkų kalba. Tačiau kaip rodo statistika, net didžiausios lenkiškų mokyklų plėtros laikotarpiu – 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje – rajonuose, kuriuose lenkai sudarė 74,5 proc. visų gyventojų, 66 proc. vaikų lankė lenkiškas mokyklas, o lietuviškose mokyklose mokėsi 16 proc. vaikų, nors lietuviai sudarė 13,4 proc. šio krašto gyventojų¹⁵. Kai kur vietinės nomenklatūros atstovai nenoriai vykdė partijos nutarimus. Švietimo ministras A. Knyva slaptoje 1952 m. kovo 18 d. pažymoje rašė A. Sniečkui, kad:

Vievio rajone pažeidžiami VKP(b) CK ir LKP(b) CK nutarimai dėl darbo su lenkų gyventojais ir kad lenkiškų mokyklų skaičius neatitinka lenkų tautybės gyventojų lūkesčių¹⁶.

Po Stalino mirties Vilniaus krašto rusifikacijos modelis galutinai nugalėjo. Lenkiškų mokyklų mokinių skaičius nuolatos mažėjo iki pat suyrant TSRS.

Nepriklausomoje Lietuvoje

Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1990 metais pradėta kurti nepriklausomos valstybės švietimo sistema. Patirties semtasi iš demokratinių valstybių pavyzdžių. Įdiegti nauji mokyklų modeliai. Šis procesas nėra baigtas ir šiandien. Tuo pat metu išliko tautinių mažumų mokyklų funkcionavimo tradicija. Išaugo mokinių skaičius lenkiškose mokyklose.

3 lentelė. *Mokinių skaičius bendrojo lavinimo mokyklose pagal dėstomąją kalbą (mokslo metų pradžioje)*

	1965–1966	1975–1976	1978–1979	1995–1996	1999–2000	2001–2002	2003–2004
Mokinių mokėsi mokyklose, kur mokoma:							
lietuviškai	400 tūkst.	459 tūkst.	451 tūkst.	447 281	509 895	518 751	507 086
rusiškai	61 tūkst.	66 tūkst.	66 tūkst.	55 373	44 185	37 581	30 606
lenkiškai	23 tūkst.	17 tūkst.	15 tūkst.	17 898	21 826	21 710	20 549
baltarusiškai	-	-	-	152	189	208	159
angliškai	-	-	-	-	51	51	67
prancūziškai	-	-	-	-	-	-	30
Procentais							
lietuviškai	83	85	85	85,9	88,5	89,7	90,8
rusiškai	12	12	12	10,6	7,7	6,5	5,5
lenkiškai	5	4	3	3,5	3,8	3,8	3,7

Šaltiniai: Lietuvos TSR... 1979:236; Švietimas... 2002:62; Švietimas... 2003:61.

Kaip matyti iš 3-iosios lentelės, pokariu nuolatos, tiek sovietiniu, tiek ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, daugėjo mokinių, besimokančių lietuvių kalba. Lietuviškas mokyklas lankančių mokinių skaičius yra santykinai aukštesnis už lietuvių nuošimtį. Taigi, dalis mokinių, lankančių lietuviškas mokyklas, priklauso tautinių mažumų atstovams. Šie faktai liudija, kad lietuviai atsilai-

¹⁵ LYA, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 49.

¹⁶ LYA, f. 1771, ap. 133, b. 12, k. 163–164.

kė Maskvos forsuojamam rusinimui, o po 1990 metų lietuviškų mokyklų prestižas dar labiau išaugo.

Rusiškose mokyklose besimokančių mokinių procentas taip pat buvo aukštesnis už šios tautybės gyventojų nuošimtį. Ši tendencija pakito tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Tai buvo susiję su pakilusių mokyklų, kuriose dėstoma lietuvių ir lenkų kalbomis, prestižu. Pavyzdžiui, paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio pradžioje Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, kur didžioji dauguma gyventojų yra lenkai, tėvai masiškai vaikus pasiimdavo iš rusiškų ir vesdavo į lenkiškas mokyklas. Lenkų tautybės mokinių, besimokančių gimtąja kalba, procentas buvo mažiausias. Ryškiai matyti lenkiškų mokyklų mokinių skaičiaus mažėjimas 7-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Šį faktą galima sieti su pagreitę įgavusia rusifikacija, kuri buvo nukreipta prieš lenkus. Lenkiškų mokyklų mokinių skaičiaus išaugimas atgavus Lietuvos nepriklausomybę rodo, kad lenkų rusifikacija nebuvo savanoriška. Nemaža dalimi nuo vietinių valdininkų ir ministerijų bei partijos CK funkcionierių priklausė, kokia mokykla veiks vienoje ar kitoje vietovėje. Tiek partijoje, tiek ir valdžios organuose lenkų tautybės atstovai sudarė mažą ir neįtakingą dalį, todėl buvo sprendžiama už juos. 1988 metais lenkiškose mokyklose mokėsi 9995 mokiniai, t. y. vos 25 proc. iš lenkiškų šeimų kilusių vaikų, o 2002 metais gimtąja kalba besimokančiųjų skaičius išaugo iki 21 314, t. y. sudarė maždaug 60 proc. (Kwiatkowski, Wołkonowski 2003:61). Nuo 2003–2004 mokslo metų vaikų skaičius lenkiškose mokyklose vėl pradėjo kristi. Šis reiškinys susijęs su demografiniu nuosmukiu. Apie pusę lenkų kilmės vaikų lanko lietuviškas ar rusiškas mokyklas. Iš dalies tai lemia faktas, kad lenkiškos mokyklos tiek sovietiniais laikais, tiek ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę veikė ir veikia tik Vilniuje ir Vilniaus krašte. Kituose Lietuvos regionuose gyvenantys lenkai tokios galimybės neturi. Šiuo metu vietovėse, kur yra lenkų tautybės gyventojų, veikia sekmadieninės mokyklėlės. Nemaža dalis tėvų atiduoda vaikus į lietuviškas mokyklas, aiškindami tai noru užtikrinti vaikams geresnės karjeros galimybes. Tai skatina ir politika, nukreipta į naujų lietuviškų mokyklų atidarymą Vilniaus krašte. Nėra tyrimų, kurie nusakytų lietuviškas ar rusiškas mokyklas baigusių lenkų tautybės abiturientų dalį, kuri įstoja į aukštąsias mokyklas. Tačiau žinome, kad kasmet auga lenkiškas mokyklas baigusių mokinių, tęsiančių mokslus aukštesiose mokyklose, skaičius. Tai rodo, kad lenkiškas mokyklas baigę mokiniai gerai moka lietuvių kalbą. Bemaž vienodas brandos egzaminų rezultatas, kurį rodo lietuviškos, rusiškos ir lenkiškos mokyklos, liudija, kad rezultatai priklauso ne nuo mokyklos kalbos, bet nuo mokyklos lygio.

4 lentelė. *Lenkiškų mokyklų abiturientų procentinis pasiskirstymas aukštojo ir aukštesniojo mokslo įstaigose*

Metai	Aukštasis	Aukštesnysis
1995	41,4 proc.	36,9 proc.
1996	40,7 proc.	38,0 proc.
1997	43,6 proc.	32,6 proc.
1998	43,1 proc.	40,6 proc.
1999	45,3 proc.	42,0 proc.
2000	50,1 proc.	35,0 proc.
2001	56,4 proc.	32,6 proc.
2002	60,8 proc.	27,7 proc.

Šaltiniai: Kwiatkowski, Wołkonowski 2003:24; Квятковский 2003:213–234.

Švietimo ministerijos 2002 m. sausio 16 d. potvarkis „Dėl tautinių mažumų švietimo“ ir 2003 metais atnaujintas Švietimo įstatymas suteikia galimybę bendrojo lavinimo mokyklose mokyti lenkų, rusų ar baltarusių kalbomis, išlaikant tradicinę tautinių mažumų mokyklų sistemą: tai reiškia, kad tokioje mokykloje mokoma tautinės mažumos kalba, o tėvų pageidavimu kai kurių dalykų gali būti mokoma lietuvių kalba (Квятковский 2003:213–234). Valstybė remia ir kitų tautinių mažumų gimtosios kalbos mokymąsi sekmadieninėse mokyklose.

Išvados

Šaltiniais paremti tyrimai paneigia tezę apie Vilniaus krašto gyventojų lenkinimą, kuris neva vyko sovietiniu laikotarpiu, kai buvo leista veikti lenkiškoms mokykloms. Lenkiškose mokyklose besimokančių mokinių skaičius visuomet buvo mažesnis už Lietuvoje gyvenančių lenkų skaičių. Vilniaus krašte vykdyta rusifikacija, kuri baigėsi Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Lenkai, kurie išsikovojo teisę į lenkiškas mokyklas 6-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, ir nepriklausomoje Lietuvoje pasisako už tradicinį švietimo modelį, kuriame visi arba daugumas dalykų mokoma gimtąja kalba. Lyginant su laikotarpiu prieš 1990 metus, mokinių, besimokančių tokiose mokyklose, skaičius išaugo. Kiekvienais metais taip pat daugėja lenkiškas mokyklas baigusių abiturientų, kurie sėkmingai tęsia mokslus aukštosiose mokyklose. Tai rodo, kad lenkiškas mokyklas baigę mokiniai gerai moka lietuvių kalbą ir gali tęsti studijas lietuviškuose universitetuose. Švietimas gimtąja kalba sudaro geras sąlygas lenkiškajai tautinei tapatybei išlaikyti ir integruotis į Lietuvos visuomenę.

Literatūra

- ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius: Mintis, 1996.
- CZERNIAKIEWICZ, J. *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR*. Warszawa, 1987.
- EBERHARD, P. Skład narodowościowy ludności ziemi litewskiej w XX wieku. In *Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w świetle statystyk XIX i XX wieku*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1995.
- GARŠVA, K. Švietimo reforma Rytų Lietuvoje (devintasis Lietuvos lenkinimo laikotarpis). In *Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika*. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 2002, p. 265–286.
- JUODPUSIS, G. Polacy na Litwie w latach 1939–1990. In *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszość w świetle spisów statystycznych*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996.
- KASATKINA, N., LEONČIKAS, T. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius, 2003.
- KWIATKOWSKI, J., WOŁKONOWSKI, J. Stan wykształcenia mniejszości polskiej na Litwie w latach 1970–2002. In *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, 2001/2002. Śvietimas. 2003*. Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.
- Lietuvos TSR liaudies ūkis. Statistikos metraštis*. Vilnius, 1979.
- MIKLAŠEVIČ, I. Kwestie języka polskiego na Litwie w latach 1944-1958. In *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, Rok 2001/2002*. Vilnius: Statistikos departamentas, 2002.
- POŽARSKIS, M. *Współpraca przyjaciół zrodzona przez socjalizm*. Kaunas, 1984.
- SREBRAKOWSKI, A. *Polacy w Litewskiej SRR*. Toruń, 2000.
- STRAVINSKIENĖ, V. Lenkai Lietuvoje. 1944 m. antroji pusė – 1946 metai: tarp pasirinkimo likti ar išvykti į Lenkiją? In *Lietuvos istorijos metraštis. 2004 metai*. Vilnius, 2005.
- Surašymas 2001. Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*. Statistikos departamentas. Vilnius, 2002.
- Śvietimas*. Statistikos departamentas. Vilnius, 2002.
- Śvietimas*. Statistikos departamentas. Vilnius, 2003.
- КВЯТКОВСКИЙ, Ю. *Поляки и польская школа в Литве. Национальные меньшинства в период становления гражданского общества*. Вильнюс, 2003.

EDUCATION IN THE POLISH LANGUAGE – THE SOURCE OF POLES' NATIONAL IDENTITY IN LITHUANIA AFTER WORLD WAR II

Irena Miklaševič

Vytautas Magnus University in Kaunas, Lithuania

S u m m a r y

Researches based on source materials point at the importance of education in mother tongue to Poles inhabiting Lithuania in preserving their national identity. At the same time they disprove the thesis about the polonization of Vilnius region, which allegedly took place during the soviet period as a result of the government's permission for the existence of schools teaching in Polish. The percentage of students receiving education in the Polish language was always lower than the percentage of Poles inhabiting Lithuania. However, the process of russification was pressed in Vilnius region, which was stopped by regaining of the independence by Lithuania. Poles, who won the right to education in mother tongue in 50-ties, in independent Lithuania opted for a traditional model of school with education in mother tongue as well. More and more students were receiving education in schools teaching in Polish, also the number of school leavers continuing studies at universities was increasing. More than 90 percent of school leavers continue studies after finishing secondary schools, of which more than 60 percent take university studies. This also reflects that the school leavers have a good knowledge of the Lithuanian language, in which they continue their studies. This creates favourable conditions for preserving national identity of Poles as well as for integration into Lithuanian society.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.